

REUTER CAMILLO

BARANYAI FALUK NEVÉRŐL

Úgy érzem, hogy alábbi kis tanulmánysorozatommal sok olvasónk érdeklődését igyekszem kielégíteni. Napi munkám, és a földrajzi nevek gyűjtése terén töltött idő alatt egyike a legtöbbször felmerülő kívánságoknak, hogy *mit is jelent a mi falunk neve?* Ne gondolja természetesen senki sem, hogy most mindenre választ tudok adni, s bizonyára marad megoldandó feladat más részére is. Amit lehet, s ami bizonyossággal elmondható, alábbiakban adom közre.

Néhány szóban azonban meg kell ismerkednünk a *magyarság névadókész-ségével*, s azokkal a törvényszerűségekkel, amelyek alapján a magyar névadások történtek. Az teszi a földrajzi névadást szükségessé, hogy egyrészt *tájéko-zódni* tudjunk a természetes tájban, másrészt a *tulajdonjogi kérdésekben* van rendkívüli jelentősége. A honfoglaló magyarság magával hozott egy bizonyos névadási szokást, ez *törökös jellegű* volt. Itt Európa közepén, a honfoglalás után — a hatalmas kulturális átalakulás során — ez is részben módosult, részben újakat ismert meg.

A vándorló, állatait terelő népeknél, ha valakit keresnek, mindig a *gaz-dát, a tulajdonost* nevezik meg, azt keresik. S az a terület, hely, ahol éppen tartózkodik ugyanazt a nevet viseli. Tehát például — baranyai nevekkel élve — *Szabolcs* volt az a személy, akinek birtoka szintén *Szabolcs*. A jellegzetes, és az európai népek addigi névadásától erősen elütő jelenség az, hogy a birtok és a birtokos neve ugyanaz, s a birtok neve is nominatívusban, alanyesetben áll. Ezzel szemben a Kárpátmedencében talált *szláv népek* nem ismerték a névadásnak ezt a módját. Ha a névadás szláv lenne, a személynév nem áll-hatna alanyesetben. A *Bors* birtokát képező területnek a környezetet alkotó szlávok adta neve *Borsova*, azaz Bors-é. Ez egy igen fontos névadási alap-törvény, amelyet a magyar helységnevek (és helynevek) magyarázatánál el-felejtteni nem szabad. Ez a névadás természetesen a honfoglalással kezdődött a Kárpátmedencében, körülbelül a XII. századig taratott a magyarságnál. A később betelepült török eredetű *kunoknál* ugyancsak dívott, egészen beolva-dásukig a XV. század végéig. A környező népekkel való érintkezés évszáza-dai alatt ez a magyarságnál lassan divatját múlta, s új, európai, a szomszéd és távolabbi népek névadási szokása terjedt el. De míg ez bekövetkezett, addig is érték a magyarságot olyan kulturális hatások, amelyek az eredeti, ún. *törökös névadásban* bizonyos változást hoztak. A honfoglalás első százada után a *kereszténység felvétele*, a Kárpátmedencében lakó népekkel való nagy-

mértékű összeházasodás, igen sok új szokást terjesztett el. Ilyen volt, hogy az ősi magyar és török személynév használatot keresztény és a szláv asszonyok révén *szláv személynév* váltja fel. Meglepő — de újabb vizsgálatok is ezt mutatják —, hogy a névdivat mindig uralkodott a személynévadáson, s ez alól a ma embere sem vonhatja ki magát.

Így azután bizonyos keresztelkedés történt a földrajzi-névadás terén is. Megmaradt még használatban a magyar alanyesetben történő helységnévadás, azonban a személy — hódolva az új nevek divatjának — már nem magyar nevet viselt. Tehát például egy magyar ember — szláv anyjában élő emléként, vagy a falu keresztény papjának javaslatára már nem magyar, hanem keresztény, szláv nevet kapott. Például a szláv *Budimir* keresztnevet. Így történt azután az, hogy ennek birtoka, települése a magyar lakosságtól a *Budimír* — mai magyarsággal *Budmér* nevet kapta, s őrzi ezer esztendeje. A másik, aki a kereszténységben a *Viliám* (= Vilmos) keresztény nevet kapta, lett névadója annak a *Viliám* falunak, amelyet ma *Villány* néven ismerünk. Ez a jelenség, hogy a magyar helységnévanyagban idegen személynéveket találunk, erre a kettős kultúrhatásra vezethető vissza. Éppen ezért teljesen elhibázott — különösen régebbi kutatóknál — hogy a magyar helységnévanyagban található idegen személynévek alapján *idegen* (szláv stb.) helységnévadást tételeznek fel. Első és egyetlen kritérium az, hogy a személynév *alanyesetben* van-e? A baranyai *Izsép* helység neve azonos a kereszténység *József* nevével (úgy ahogy a juhász és juhar szónak is van ihász és ihar változata). Bár a személynév zsidó eredetű, senki sem tételezi fel, hogy az zsidó névadás eredménye lenne. Így vagyunk természetesen más nevekkal is. Az alföldi *Perjámos* és *Iktár* községek nevében a trójai hősök neve, *Priamos* és *Hektor* kapott hazai emléket. Mégsem gondolhatunk arra, hogy a névadók görögök lettek volna. Ugyanúgy, ahogy mai szülő Árpád, Zsolt stb. néven nevezi el gyermekét, a középkor lovagregényeit megismert magyar a neki kedves regényhősök után keresztelte el reménységét, fiát.

A honfoglaló magyarság az új hazában természetesen talált már lakókat, akikkel — a népvándorlás végighajszolta népekkel ellentétben — békésen megfért, a magyarság vezetőszeropének megtartása, elismertetése mellett. Az itt talált — vagy sokszor a magyarság által áttelepített — népek természetesen *saját nyelvükön* is alkottak helységneveket. Jellemző a magyarság békés együttélésére, hogy e népek névadásait minden további nélkül beépítette helységnévanyagába. A természetes táj növénytakarója, jellegzetes növényzete gyakran tárgya a névadásnak. Ilyen eredetű neveink is vannak, egyike a legismertebbeknek *Bakonya*, azután *Jágónak* község neve. *Bakonya* neve a szláv bukovina 'bükös' szóból fejlődött a régi magyarok ajkán a magyar hangfejlődés szabályai szerint. Ugyanígy *Jágónak* a szláv jagodnik 'eperjes, epres' szóból. Mindkét nevet magyarul is megtaláljuk, az egyiket *Bükkösd* község nevében, míg a másikat a több helyen előforduló *Eperjes* ~ *Epörgyész* dűlőnevekben. Ahol nem a bükkfa volt az uralkodó, hanem a hárs, azt a szláv lakosság lipovina-nak (innen ered a kárászi *Liponya* dűlő neve), a magyarok *Hársmál*-nak nevezték el (innen származik a kárászi *Liponyával* szomszédos *Hásma* dűlő neve.)

A földrajzi névadás természetesen nemcsak a magyaroknál, hanem más népeknél is időnként változott, amely kombinálódott az élő nyelvben bekövetkező változásokkal. Ezeknek ismerete biztosíthatja azt, hogy egy-egy helység-

névről igen sokszor meglepő biztonsággal állapíthatjuk meg, hogy mely korból származik.

Találunk ezeken kívül Baranyában igen régi, különleges magyar neveket, amelyek a honfoglalás korába, vagy legalábbis az itt-tartózkodás első évszázadába vezethetők vissza. E nevek az ún. *törzsi helynevek*, amelyek körül még ma is élénk vita folyik, eretüket illetőleg. Ilyenek *Megyer* (a pécsi Megyer dűlő, a Megyeri út neve, azután Vajszló határában Megyer dűlő, szintén egy elpusztult falu emlékeként), *Keszű*, *Kozár*, *Varsány* (Baranyában dűlőnévben szintén előforduló, elpusztult helység emlékét őrző földrajzi név) stb. Nagy általánosságban ma már elfogadott, hogy e falvak népének őse a megyer (~magyar), keszi, kazár, varsány törzsekből illetőleg népből származott, s környezete illetve törzsi vagy népi nevén. A központi hatalom lehetett az, amely feltehetően rendfenntartási célzattal, birtokainak védelmére más törzs területére telepítette őket, hogy ott mint idegen, rokontalan töredék biztos támasza legyen — jelen esetben — az Árpádok családjának.

A magyarság letelepülésekor, habár a földművelést már kétségtelenül ismerte, elsősorban állattartó nép volt. A nagyállat — marha, lótarás — nagy legelőket, fűben gazdag réteket, erdőkelt szükségelt. Ezért a magyarság elsősorban e területeket szállta meg, s Baranyában is a bükkösök fűvetlen erdeinek területére csak később ültette falvait. Hozzá tartozott az állattartáshoz a *vándorló legeltetés* is. Ennek nyoma is fennmaradt neveinkben. A baranyai Kemény családé volt — a ma Aranyosgadány néven egyesített — *Keménygadány* község. Ugyancsak az övék volt — a Komló bányaváros területén létezett — *Gadány* falu is (amelynek emlékét ma a kis Gadánytelep őrzi). A régi okleveles emlékek olyannyira egynek emlegetik a két birtokot, hogy egyes iratokból nem is állapítható meg, hogy tulajdonképpen melyik faluról beszélnek. Több ilyen, úgynevezett téli-nyári szállást állapíthatunk meg a nevek alapján Baranyában.

A kereszténységre téréssel a törvények templomok építését is kötelezően elrendelték, amely templomok *védőszentjeinek* neve is — a középkori vallásosság nyomán, érdekes, úgy látszik francia hatásra — belekerült helységneveink anyagába. Ilyenek *Szentkatalin*, (*Püspökszent*)*Erzsébet*, (*Baranya*)*szentgyörgy*, stb.

A magyar (vagy másként törökös) helységnévadás felhagyása után jelennek meg a *nyugati típusú* -falva, -telke, -háza végződésű nevek. A magyarságnak az a hatalmas arányú fejlődése, amely a tatárjárás tragikus törése után Mohácsig egyenesen tartott, azzal is járt, hogy a szaporodó népesség ellepte a szabadon hagyott területeket, erdőt irtott, terjeszkedett. Ilyen új települések a XIV—XV. században tucatjával keletkeznek Baranyában, s a magyarság duzzadó életerejét mutatják. Ranódfa (régén Ranoldfalva), Márfa, (régén Márkfalva), stb. ekkor keletkeznek. A megye lakossága színmagyar, a nemzetiségek eltűntek.

Ezt a virágzó életet töri derékba a török, amikor Mohács mezején az ország javával a baranyai magyarság is közel 150 évre elveszti mindenét. A török kiverése, miután idegen segítséggel történt, s a megszállás alatt a magyarság vérvesztése nem pótlódott, *idegen népeket* hozott megyénkbe. Az újonnan érkezettek azonban — miután a magyarság, ha kisebb számban is, de mindenütt jelen volt, — a régi helységneveket átvették, újakat jóformán nem alkottak. Bekövetkezett azonban az, hogy most már a magyar helységneveket idomították saját nyelvük hangtani kívánságaihoz. Így ejtik ki *Szederkény* nevét a németek

Szurgedin-nek, az elpusztult *Szederjes* község helyén lévő pusztát a délszlávok *Szudarázs*-nak, s lesz a Villánykövesd melletti *Geréc* község helyén *Gräzi* pusztá.

E kis bevezető után, amelyet feltétlenül szükségesnek láttam általános magyarázatul és okulásul előadni, rátérek az egyes községek neveinek részletes magyarázatára. Miután dolgozatom elsősorban ismeretterjesztő jellegű, minden tüzetesebb hivatkozást elhagyok. Megállapításaim a legjobb magyar tudós kutatók, *Melich János*, *Pais Dezső* és *Kniezsa István* eredményein alapszanak, illetőleg azok eredményeinek, általuk megállapított törvényszerűségek felhasználásával születtek.

ILLŐCSKA. Ennek a kis falunak a neve, különös hangzása ellenére magyar. Nem más, mint a régi magyar *Űjlakcsa* névnek részben magyar, részben délszláv hatásra történt átalakulása. A név a magyar *új lak* 'új épület' névnek kicsinyítőszó alakja. A -csa, -cse kicsinyítőképző különösen a Drávamentén volt elterjedt megyénkben, s az Ormánságban köznevekben és földrajzi nevekben ma is gyakori. A magyar Űjlak a délszláv Illok alakot öltött (ugyanígy a Szerém megyei Űjlak ma Ilok), míg az Űjlak + csa összetételben jelentkező *kcs* hangtorlódást *csk* hangátvetéssel oldja fel a magyar nyelv (pld. *Mekcse* > ma *Mecske* stb.), s így lett a név Illocska.

MÁROK. Nevünk azok közé az ősi magyar névadások közé tartozik, amelyek, mint említettem, személynevet alanyesetben használtak fel földrajzi névadásban. A név a kereszténységben jól ismert *Márk* névvel azonos. Régiségét bizonyítja, hogy a Márk név -rk mássalhangzó torlódását magánhangzó közbeiktatásával oldotta fel nyelvünk.

MÁRFA. Ugyanezen Márk keresztnévet őrizte meg e baranyai falucska neve, amely régen teljes alakjában *Márkfalva* volt. A mássalhangzótorlódást nem kedvelő nyelvünk itt az -rkf hangcsoportból a k hangot kiejtette, s a név *Márfalvának* hangzott. A Baranyában gyakori -fa falunévvégződés, amely mindig a -falva rövidítése, csak a XVIII. század óta terjedt el, és természetesen semmi köze a magyar fa 'arbor; Baum' jelentésű szóhoz.

VIRÁGOS. E kedves nevű baranyai falunak bizony semmi köze sincsen a virághoz. Nevét — egy a magyar nyelvben gyakori hangváltozásnak — az l > r hangfejlődésnek köszönheti. Első említése 1289-ből ismert, amikor neve: *Világosberek*. Azaz olyan ligetes, napsütéses (= világos) berket jelentett, amely kiválóan alkalmas volt legelőnek, füves volta miatt. A kis falu egykor a Nagyharsány felett lévő Szársomló várához tartozott, ura Balog Miklós volt.

VILLÁNY. Mint már a bevezetőben említettem, e szépen fejlődő, boráról híres községnek a neve 1311-ben Viliám alakban jelenik meg, s őrzi egyik régi tulajdonosának nevét, amely azonos a mai *Vilmos* alakban ismert keresztnévvel.

BIKAL. Bizonyára sokan gondolkodtak már azon, hogy falujuknak mi köze lehet a bika szóhoz? Megmondhatom, semmi. A falu neve a magyar *bükk* szónak egy régi, tájnyelvi *bik* ~ *bikk* alakját őrizte meg (vö. „Azt se mondta bikk-makk!) Az -al végződés pedig azonos a mai *alja* alakban ismert, és 3. személyű birtokos személyraggal bővült alakjával. Vagyis mai nyelven *Bükkalja* lenne falunk neve. A név nem egyetlen, Erdélyben is van egy község — Magyarbikal — amely azonos nevet visel.

GERÉNYES. A kis falunak a neve a *görény* állatnévvel függ össze, s jelentett olyan területet, ahol ez az állat élt, vagyis *görényes* volt.

GYÜMÖLCSÉNY. Ennek a hegyháti falunak a neve egy régi magyar növénynevet őrzött meg. A régi magyar nyelvben *gyümölcsény* jelentette azt a bokrot, amelyet ma népünk *galagonya* néven ismer (Crataegus). Érdekes esete annak, hogy egy jövevényszó (galagonya szláv eredetű szó) kiszorította a jó magyar kifejezést az élőnyelvből, azonban a földrajzi nevek állandósága megőrizte azt. Egyébként Baranyában még egy *Gyümölcsény* község volt a Duna—Dráva szögletében, ez azonban a török alatt elpusztult.

HETVEHELY. A név eredetét nem ismerőktől gyakran hallani tévesen a Hetvenhely nevet. Ez azonban csak értelmezgetés, a mai kiejtés alapján. A falunak régi neve *Hétfőhely* volt, mutatva azt, hogy a község vásárját hétfői napon tartották. Neve tehát azonos szemléleten alapul, mint Szerdahely, Csütörtök-hely (elpusztult falu, Szigetvár mellett létezett), Szombathely stb.